

EGY REGÉNYTÍPUS CSODÁLATOS METAMORFÓZISAI

Benyovszky Krisztián: A jelek szerint – A detektívtörténet és közép-európai emléknymai. Kalligram, Pozsony, 2003

V A R G A I S T V Á N

Mindössze három év múlt el azóta, hogy megjelent Bényei Tamás *Rejtélyes rend* (A krimi, a metafizika és a posztmodern) című, a detektívtörténet modern változatainak mélyreható vizsgálódásával foglalkozó könyve, és egy újabb könyv került kiadásra mintegy alátámasztva a tényt, hogy a detektívtörténet újjászületése és metamorfózisa, immár tagadhatatlan betörése a magas irodalomba igen izgalmas műfaji problémákat vet fel. Bényei Tamás könyvében egyértelműen bebizonyította, hogy a posztmodern szívesen nyúlt ehhez a regénytípushoz. Talán többek között azért is, mert rendkívül alkalmasnak bizonyult annak a bizonyítására, hogy a szerző végérvényesen lemond a mindentudó író szerepéről, és könyvében számos mozzanat egyszerűen megmagyarázhatatlan marad, azaz nem hogy ő nem képes magyarázattal szolgálni, hanem az olvasó sem képes elméjében kibontakoztatni a könyv „jelei” alapján egy összefoglaló, az okozati összefüggéseket logikusan egymáshoz illesztő magyarázatot. Benyovszky Krisztián szintén a modern detektívtörténet vonzásába került, a most mindössze huszonnyolc éves kutató, akinek első tanulmánykötete (*Rácsmustra*) 2001-ben jelen meg és Madách-díjban részesült, mostani könyve arról tanúskodik, hogy a detektívtörténet számára az a műfaj, amelynek vizsgálata alkalom merész, de ugyanakkor mégis megalapozott nézeteket kibontakoztató, talán úgy is mondhatnánk, kalandra kész elméjének elszabadítására. A könyv *Idézés* címet viselő bevezető írásában arra utal, hogy az „egyik detektívtörténet olyan mint a másik, mondhatnánk, és nem is járunk messze az igazságtól”, de ugyanakkor mégis még az úgynevezett „magas irodalom is kacérkodik vele”. Ahogyan folytatja, olyan művekről szól könyve, amelyek „egyrészt krimik, másrészt mégsem azok . . . határokról, ha vannak, műfajok és nemzeti irodalmak közt”. A bevezető záró szakaszában könyvét

szerényen olvasónaplónak nevezi. Mondhatnánk, olyan olvasónapló ez, amely, mint olyan, alkalmas a tényeken túl a sejtések kimondására is.

De mielőtt elindulnánk izgalmas intellektuális utazásunkra a könyv lapjain, maradjunk néhány ténynél, amelyek megközelítik a tájékozódást. A könyv öt részből áll. Az utolsó (címe *Újraidézés*) mintegy búcsú a klasszikus detektív-történettől, és szorosan kapcsolódik az előszóhoz. A könyv magvát a középső három fejezet képezi. A második és a harmadik mindenekelőtt műfajelméleti vizsgálódásokat tartalmaz, míg a negyedik rész könyvismertető keretein belül kutat a detektív-történet elemei után kortárs könyvekben. A könyv tulajdonképpen nem összefüggő tudományos munka, hanem írások, cikkek és előadások gyűjteménye. Igen friss írásokról van szó, amelyek az utóbbi három év folyamán láttak napvilágot szépirodalmi folyóiratokban. Ennyit a tényekről.

Az *Eljárások és a Faggató* című fejezetek képezik talán a kötet legizgalmasabb részét, mivel őket olvasva szerzünk tudomást arról, hogy milyen elméleti és módszertani ismeretek birtokában végezte a könyv negyedik részében Benyovszky a felsorolt művek elemzését. Célja többek között az, ahogyan írja, felhívni a figyelmet néhány „jó dologra” a krimi, a detektív-történet olvasásával kapcsolatban, illetve ennek az olvasásnak egyes paradigmáiról kíván áttekintést adni. Tudjuk, hogy a detektívregény több irányból közelíthető meg (ezekre a szerző példákkal szolgál), és ezek az interpretációk az esetek óriási többségében egybefonódnak. Más szóval: nem létezik „vegyiszta”, egyetlen irányból történő megközelítés, állandó határátlépéseknek lehetünk tanúi, és ilyenekbe bonyolódik a könyv szerzője is. Érdemes kiemelni, melyek azok a jó dolgok, amelyek miatt szerinte hasznos detektívregényt olvasni. A krimi lehetővé teszi a jó kommunikációt a szerző és az olvasó között (más szóval: a szerző úgymond közvetlenül fordulhat az olvasóhoz, aki, ha „veszi a lapot” és jó mintaolvasó, teljes mértékben átadja magát az olvasás elemi örömeinek), a krimiben létrejön az „elbeszélő eljárások polifonikus struktúrája”, és nem utolsósorban a krimi egy meghatározott történelmi korszak és környezet „dokumentatív reflexiója” is lehet.

A detektív-történettel kapcsolatos, műfaji problémákat felvető és tárgyaló tanulmányok vizsgálata folyamán a szerző olyan elméletekre bukkan, amelyek az első olvasásra meglehetősen hatnak, de talán épp ezért megragadják őt, és hatásuk alatt még tovább folytatja kutatásait az általuk jelzett irányban. Erre kiváló példa Daniela Hodorová regénypoétikai elmélete, amely szerint a „beavatás, mint archaikus struktúra, rítus” jelentkezik újra a detektív-történetben. Hodorová kidolgozta a beavatási rítus szereplőinek egymáshoz való mértani viszonyulását, és Benyovszky vizsgálódásai folyamán ezt a detektívregényben igyekszik kimutatni (így lesz a beavatóból a detektív, a beavatandó személyből az olvasó stb.), és ezzel mintegy bebizonyítani Hodorová azon

állítását, miszerint a detektívtörténet tulajdonképpen a középkorban virágzó beavatási regény világiasodott változata.

Egy kis kitérő. Benyovszky könyvében ismerteti Hodorová a regénnyel kapcsolatos kutatásainak sarkalatos pontjait. Hodorová a regény születésével és alakulásának történetével foglalkozott, és igen eredeti megállapításokhoz jutott. Röviden ez alkalommal csak annyit, hogy értelmezésében q regény „kétlaki műfaj”, amelyben a fiktív és a valós dominál vagy keveredik. Hihetetlenül életképes szépirodalmi műfajnak tekinti a regényt, amely állandóan képes az átalakulásra, megújulásra és újraszületésre a legkülönbözőbb társadalmi közegekben és korszakokban. Hodorová nézeteinek és módszereinek alkalmazása konkrét vizsgálódások folyamán merőben újszerű következtetésekhez vezethetnek. Erre épp Benyovszky könyve a példa. Mindenesetre Hodorová a regénnyel kapcsolatos munkáinak magyar nyelvű kiadása feltétlenül igazoltak tűnik.

A Faggatás fejezet három írása Benyovszky olvasási élményeiről szólnak, amikor Tzvetan Todorov, Bényei Tamás és Miroslav Petriček a detektívtörténetről szóló könyveit tanulmányozta. Ezek az írások jóval többek hagyományos könyvismertetőnél. Ahogyan írjuk mondja: „leginkább az olvasónapló és a homília műfajával rokoníthatók”. Afféle „hangos töprengések” ezek, amelyekben a szerző dialógust folytat a fenti három kutatóval, úgymond faggatja őket. Egy-egy idézetet mindig kommentárok követik. Todorov három írásában kutat a detektívtörténetre vonatkozó részletek után, ismerteti és kommentálja Todorov műfajelméleti megállapításait és az általa használt esztétikai fogalmakat. Bényei Tamás könyvéről (*Rejtélyes rend*) szólva Benyovszky az elismerés hangján szól („A téma iránt érdeklődők számára ezentúl már ez is megkerülhetetlen könyv”), későbbi, negyedik fejezetet képező, konkrét könyvismertetőket olvasva meggyőződhetünk arról, hogy sokat átvett – vagy talán inkább magáévá tett – Bényei kutatásainak eredményeiből. Bényei volt az, aki kimutatta, hogy a detektívtörténet megújuló képessége óriási, utalt a detektívtörténet olvasatának számos lehetőségére, rámutatott arra, hogy nagy hiba lenne a detektívtörténetet realista prózának tekinteni, illetve elemezte a klasszikus, analitikus detektívtörténet egyes elemeinek tudatos használatát a posztmodern prózában. A harmadik szerző, Miroslav Petriček neve ismeretlen tájainkon, de Benyovszky vele kapcsolatos észrevételeit olvasva igencsak izgalmas gondolatokat és ötleteket tartalmazhat *A törvény fenségsége* című 2000-ben megjelent könyve. Tudniillik Petriček a címben jelzett komoly téma tárgyalásakor a populáris irodalom reprezentatív műfajait (detektívtörténet, sci-fi, western) idézi. Így aztán a kultúra egymástól igen távol eső komponensei kerülnek kapcsolatba. Benyovszky idézi Petriček megállapítását, miszerint a detektív városi cowboy vagy akár ellehetetlenített közép-

kori lovag, és sorait olvasva csak sajnálhatjuk, hogy Petriček ezen könyve magyarul nem olvasható.

A Nyomolvasások című fejezetben a szerző mai cseh, szlovák és magyar írók detektívtörténeteit vizsgálja, közülük egyedül Čapek a nem kortárs. Az ő esetében Benyovszky részletesen foglalkozik ide vonatkozó elméleti írásaival is. Tomáš Horváth, Josef Škoreczky, Pavel Vilikovský, Lengyel Péter, Darvasi László és a többiek detektívtörténeteket vagy olyan műveket írtak a közelmúltban, amelyek a detektívtörténet komponenseit és jellemzőit hordozzák magukban. Az elemzés aprólékos, mindenre kiterjedő, és a végső következtetések sokszor újszerűek.

Benyovszky könyve szinte minden szempontból nézve izgalmas olvasmány. Neki köszönhetjük, hogy új írókat vagy műveket ismerhettünk meg, akik és amelyek a detektívtörténettel foglalkoznak, és ezáltal bizonyítást nyert, hogy a regény ezen műfaja igenis még él. A könyv másik nagy érdeme az, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy a cseh és a szlovák kutatók értékes elméleti írásokat alkottak a detektívtörténetről és általában a regényről, de a nyelvi korlátok miatt ezek a magyar olvasók számára egyelőre ismeretlenek. Benyovszky vitathatatlan érdemeket szerzett azzal, hogy felhívta rájuk a figyelmet, és megbízhatóan járható hidat épített irányukba. Több helyen utalást találunk lengyel és orosz szerzők elméleti írásaira is. Tehát változtatnunk kellene Nyugat-központi beállítottságunkon, és fel kell ismernünk, hogy tájainkon, azaz Közép-Európában is születtek értékes műfajelméleti munkák, bár a szellemi légkör ennek gyakran nem kedvezett.

A jelek szerintben a legértékesebbek azok az írások vagy a konkrét elemzésekben jelentkező elszórt elméleti jellegű megállapítások, amelyek a detektívtörténettel, mint regénytípussal, a regény egy változatával foglalkoznak. Čapek a detektívtörténettel kapcsolatos írásait tanulmányozva a szerző kiemeli Mihail Bahtyin egy idézetét: „A műfajban mindig megőrződnek az archaikum örökkön élő elemei. Noha igaz, hogy a műfajban ez az archaikum csak állandó megújulásának, úgymond modernizálásának köszönhetően őrződhet meg. A műfaj egyidejűleg mindig önmaga és más is, mindig régi és új is.” Hogy milyen fontosságot tulajdonít Benyovszky ennek a gondolatnak, arra utal az a körülmény is, hogy a könyv elején mottóként szereplő három idézet közül az egyik – szintén Mihail Bahtyin tollából – ezt fejezi ki: „A műfaj a jelenben él, de mindig emlékezik a múltjára, eredetére.” A szerző kutatásai folyamán a detektívtörténet két alaptípusától (rejtélyközpontú detektívtörténet és a kemény krimi) kiindulva azt vizsgálta, hogyan bukkannak fel kortárs detektívtörténetekben ezen archaikus formák jellemzői, illetve, hogy azok milyen változásokon esnek át, és ezzel mintegy új jelentést adnak a detektívtörténetnek. Gyakran a detektívtörténet túllép önmagán, máskor a „magas” irodalom csúszik vissza

a detektívtörténetbe, sokszor a magas irodalom nyúl vissza a detektívtörténethez, és vonja be a „komoly” irodalmi műbe. Más szóval: Benyovszky szerint tiszta regénytípus tulajdonképpen nem létezik, mindig műfajok keveredésének lehetünk tanúi. Az értelmezésben kialakult félreértésekhez nagyban hozzájárul egyes identifikáló fogalmak zavart keltő alkalmazása és több módon való értelmezhetősége. Ez tudniillik nagyban nehezíti a tudományos vizsgáldást, és gyakran egyéni „részleteket” fejeznek ki. Tzvetan Todorov kiáll az mellett, hogy műfajok igenis léteznek, és az egyes művek műfaji csoportosítása indokolt. Kérdéses, mennyire tartható ez a nézet. A detektívtörténet esetében valójában csak csodálattal konstataálhatjuk, hogy hány egyéb regénytípus elemeit képes magába abszorbeálni. Čapek például képes volt filozófiai művé átalakítani. Benyovszky idézi Umberto Ecót, aki szerint viszont a „detektívtörténet a lehető legtisztább találós kérdés”, Bényei pedig kimutatta a detektívtörténet átalakulását a posztmodern alkotásokban. Benyovszky értelmezésében Tar Sándor *Szurke galambok* című regényében egyenesen destruálja és parodizálja a detektívtörténetet. Valójában a modern detektívtörténetbe, úgy tűnik, minden belefér. Mindezek ismeretében egyáltalában lehetséges-e definiálni a detektívtörténetet, mint műfajt? A klasszikus detektívtörténetet talán még igen, de a kortárs alkotók detektívtörténeteit már kevésbé. Talán azt mondhatnánk, hogy a detektívtörténet az a regénytípus, amelynek központjában egy gyilkosság elkövetésével és a felderítésével kapcsolatos eseménysor áll. Tisztában vagyok azzal, hogy ez egy igen széles definíció és korántsem specifikus, de ugyanakkor teret ad a legkülönbözőbb változatok befogadására.

Tekinthetjük a detektívregényt tulajdonképpen írásmódnak, mindegyik író a maga módján alakítja ki, de ez már túllép a műfaji besorolás keretein, azaz tagadja a műfajok létezését. Más szóval: mindegyik író a maga detektívtörténetét írja meg. Az alapállás mindig ugyanaz (gyilkosság és felderítése), de a többi már az alkotó elképzelésétől függ: más regénytípusból mennyit vesz és ültet át detektívtörténetébe. A műfaji hovatarozás inkább csak arra utalhat, hogy melyik regénytípus komponensei dominálnak az illető műben, de egyedivé a más regénytípusok komponenseinek alkalmazása teszi. Vonatkozik ez a megállapítás nemcsak a detektívtörténetre, hanem bármely más regénytípusra is. Mert tanúi lehetünk annak, hogy akár egy esszéregény is alkalmazza a detektívregény komponenseit. Umberto Eco művelődéstörténeti regényébe (*A rózsza neve*) vonja be őket, és így alakult ki sajátos írásmódja. Ezzel kapcsolatban érdemes lenne alaposabban foglalkozni a detektívtörténet és a realista regény összefüggésével. Mint már említésre került, Bényei utalt arra, hogy óriási hiba lenne a detektívtörténetet realista prózának tekinteni, mert hiányzik belőle a valóság-hű ábrázolás igénye, de ugyanakkor tagadhatatlan tény, hogy számos mozzanat arra igyekszik utalni, hogy „megtörtént” esettel

állunk szemben, azaz a detektívtörténet fikciós világa tudatosan igyekszik meggyőzni bennünket arról, hogy a valós valóságról szól.

A regény műfajelméleti kérdéseivel foglalkozók számára Benyovszky könyve feltétlenül izgalmas és tanulságos olvasmány. Szerzője friss hangvétellő, világos és szellemes nyelvezetű szövege egyrészt vizsgálja azokat az írásokat, amelyeken úgymond tanult, azaz a korábban e témával kapcsolatos kiadott könyveket, másrészt bizonyítja azt, hogy a szerzett ismeretek birtokában kortárs szerzők műveit kutatva meddig jutott el saját kutatásaiban. Benyovszky gazdag ismeretanyaggal rendelkezik, írásaiban gyakran meglepő kapcsolatokat fedez fel, talán a túlértelmezés határát is túllépi. Őszintén szólva így vall munkájáról: „A regényből és a tanulmányokból kimásolt idézetek cettlijei, időközben érvényüket veszített vázlatok, tervek lepik el az íróasztalt és környékét. Lapozgatok bennük, keresem az összefüggéseket – megpróbálok új megoldásokat, új történeteket (ki)találni, párhuzamos szöveghelyekre vadászom. A mű alkotta jelrengetekben nem nehéz eltévedni. Sok kínálkozó utat nem jártam be, és sokról említést sem tettem. Bizonyára néhány fontos nyom is elkerülte a figyelmemet, s könnyen előfordulhat, hogy némely következtetésemre egykoron rácsafol majd az idő. Eddig és ennyire jutottam”. Könyve nemcsak a kortárs detektívtörténet vizsgálatához jelent fontos adalékot, hanem általában a regény műfajelméleti tanulmányozásához. A könyvet, mint detektívtörténetet is olvashatjuk, de a szerző nem akar bennünket mindenáron meggyőzni a maga igazáról: „Bár az is meglehet, hogy ez csak az én spekulatív magyarázatom. De hát mi más az értelmezés, ha nem játék és spekuláció?”, mondja Tar Sándor könyvéről szólva. Hála e játékos spekulációnak (vagy spekulatív játékoságnak) *A jelek szerint* egyszerre szórakoztató és tudományos munka. Az intellektuális utazás a detektívtörténet világában Benyovszky kalauzolásával váratlan újdonságokkal lep meg bennünket. Reméljük, vizsgálódásai idővel kiterjednek a regény más típusaira is, illetve azok összevetésére.